

'JE GELD OF GEEN WONING!'

DE WONINGBOUWCRIISIS VAN 1951-1952

J.J.M. Ramakers

Inleiding

De Woningbouwvereniging, het orgaan van de Algemene Bond van Woningbouwverenigingen (Nationale Woningraad), was geen blad dat zijn lezers vrijblijvend divertissement voorschotelde. Zelfs de kennelijk schalks bedoelde 'wijsheid van de maand' waarmee elk nummer opende, blonk zelden uit door sprankelende humor. Oubolligheid was troef. Slechts een enkele keer zal de 'wijsheid' aan de lezer een glimlachje hebben ontlokt. In september 1951 hield *De Woningbouwvereniging* zijn lezers een 'nieuw motto voor huisvestingsambtenaren' voor: 'Je geld of geen woning!'¹ Het glimlachje zal zuur geweest zijn. Nu waren de tijden er ook niet naar om aan geboren lachebekjes gehoor te geven. Het motto gaf enigszins sarcastisch de zorg van velen weer.

In september 1951 immers leken de woningbouwplannen, die de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting, J. in 't Veld, de afgelopen kabinetsperiode vol optimisme had verdedigd en enkele jaren met verve had uitgevoerd, als gevolg van de Koreacrisis voor geruime tijd naar de ijskast verwezen te worden. Voor hōe lang precies was volstrekt niet duidelijk. Evenmin trouwens was het duidelijk wie of wat door kabinet en parlement nu in werkelijkheid als volksvijand nummer één werd beschouwd: de woningnood, die zich in de volksmond en in de publieke opinie² die naam had verworven, of het communisme, dat in de zomer van 1950 in Korea, naar velen meenden, zijn ware agressieve aard had getoond en de westerse waarden fundamenteel leek te bedreigen.

In dit artikel zal ik ingaan op de gevolgen van de Koreacrisis voor het bouwbeleid in het algemeen en voor de woningbouw in het bijzonder. Welke maatregelen zijn er op initiatief van regering en parlement getroffen om de oorspronkelijke woningbouwplannen toch zoveel mogelijk door

¹ *De Woningbouwvereniging. Uitgave van de Nationale Woningraad, Algemene Bond van Woningbouwverenigingen* 11 (1951) p. 89.

² J.J.M. Ramakers, 'Wederopbouw en volkshuisvesting: misplaatst optimisme' in: P.F. Maas ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 3, *Het kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951*, band B, *Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw* (Nijmegen 1992) p. 112.

'Je geld of geen woning!'

gang te laten vinden? De belangrijkste vraag is of regering en parlement ondanks de problemen waarin de economie verkeerde een duidelijke keuze hebben gemaakt voor de bestrijding van de woningnood.

'Beperking zal nodig zijn'

Toen minister-president W. Drees op zaterdag 17 maart 1951 de regeringsverklaring van het nieuwe kabinet-Drees aflegde, was het al duidelijk dat er zich donkere wolken boven de Nederlandse economie samenpakten. Niet voor niets was het regeerprogram, anders dan in 1948, vooraf aan het oordeel van de kamerfracties onderworpen. De communistische dreiging noopte tot een substantiële verhoging van de defensie-uitgaven, kapitaal was schaars, en door de Koreacrisis waren de prijzen op de wereldmarkt sterk gestegen. Toch hield de regering vast aan de wenselijkheid van een sluitend staatsbudget en een evenwichtige betalingsbalans. Beperking van consumptie en investeringen was daarom noodzakelijk.

Het regeerprogram liet er geen twijfel over bestaan dat ook de bouwnijverheid hierdoor getroffen zou worden. Het totale bouwprogramma zou met f300 miljoen worden terug gebracht, maar de woningbouw zou zo veel mogelijk worden ontzien. Concrete cijfers gaf het regeerprogram verder niet.³ Ook Drees' toelichting in de Kamer was niet erg verhelderend: 'Ook in de komende jaren zal Nederland in dit opzicht (de woningbouw, JR) meer moeten doen dan vele andere landen. Beperking echter zal nodig zijn en zal naar het oordeel der Regering, juist in verband met het vele, dat is tot stand gekomen, zonder te ernstige schade mogelijk blijken. (...) Met dit alles mag echter niet te ver worden gegaan, willen wij de toekomst van ons volk niet in gevaar brengen. Woningbouw blijft noodzakelijk en industrialisatie blijft geboden, ter wille van de behoeftevoorziening van ons volk, evenzeer als ten behoeve van de werkgelegenheid van het groeiend aantal arbeiders.'⁴

De Kamer was er echter niet helemaal gerust op. Het verzoek om toelichting op de woningbouwparagraaf was algemeen. De PvdA'er J. Burger drukte het op de van hem bekende onomwonden wijze uit: 'Over de woningbouw lezen we: "Woningbouw blijft noodzakelijk." Voor die mededeling hadden we waarlijk geen Regeringsverklaring nodig. De vraag is of de woningbouw te midden van de beperkingen toch de vereiste prioriteit zal behouden!'⁵

Het antwoord op die vraag kwam op 28 april⁶ toen In 't Veld bij missive aan de Tweede Kamer het gewijzigde bouwplan voor 1951 deed toekomen. Het totaalbedrag van het bouwprogramma bedroeg f1377 miljoen, zo'n f260 miljoen minder dan het oorspronkelijke plan. Naast vele kleine bezuinigingsposten kwam het leeuwedeel van de bezuinigingen op rekening van de

³ CPG, archief Drees, map 5, Ontwerp-program, door de vijf (wn.) Fractievoorzitters op 2 maart 1951 aanvaard als grondslag voor de samenstelling van een kabinet.

⁴ HTK 1950-1951, p. 1238-1240.

⁵ *Ibidem*, p. 1247.

⁶ Op 2 april had In 't Veld de bezuinigingen al voor de radio aangekondigd.

post weg- en waterbouwkundige kapitaalswerken (van f347,6 naar f232,6 miljoen) terwijl nog werd onderzocht of een verdere verlaging met f50 miljoen mogelijk was. De post genie en marine daarentegen werd met liefst f50,5 miljoen verhoogd (was oorspronkelijk f75 miljoen). De woningbouw werd min of meer ontzien. Zij leverde 'slechts' f20 miljoen in, zodat voor deze post nog f540 miljoen resteerde.⁷

Ondanks deze korting op zijn begroting verwachtte In 't Veld in 1951 nog ruimschoots aan het meerjarige woningbouwprogramma dat hij drie jaar eerder had gepresenteerd te kunnen voldoen. Veel zou afhangen van de ontwikkeling van de bouwkosten. Bij de begrotingsbehandeling in de Eerste Kamer, enkele weken later, verklaarde de minister met de hem eigen blijmoedigheid: 'Wat de woningbouw betreft (...) staat het wel vast, dat deze dit jaar nog wel op peil zal blijven, en de schatting, dat er dit jaar ongeveer 50.000 woningen gereed zullen komen, lijkt mij zeker niet te optimistisch. Wij moeten hierbij in het oog houden, dat in het begin van dit jaar reeds ruim 53.000 woningen in aanbouw waren, en ik geloof, dat wij wel mogen aannemen, dat daarvan in de loop van het jaar ongeveer 50.000 gereed zullen komen. Deze 50.000 zijn dan nog altijd 5000 boven het oorspronkelijke aantal, dat was aangenomen in het plan, dat ik hier drie jaar geleden heb ontvouwd, zodat van een achterstand geen sprake is. De vraag is alleen: wat zal er in de verdere toekomst gebeuren?'⁸

Voorlopig zou In 't Velds beleid erop gericht zijn het aantal in uitvoering zijnde woningen tot 40.000 terug te brengen. Pas in het najaar wilde hij de uitgifte van vergunningen voor nieuwe woningbouwprojecten weer opvoeren. Hij verwachtte dan voor 1952 te kunnen rekenen op het gereedkomen van 45.000 woningen. 'Wanneer men meer wil, dan die 45.000 woningen, dan zal men voor meer middelen moeten zorgen', waarbij de sober levende In 't Veld onder meer dacht aan een spaaractie, want 'ik wil er telkens opnieuw op wijzen, dat er nog grote bedragen door ons volk worden uitgegeven aan alcohol, tabak, snoeperijen en luxe-artikelen.'⁹

'Mijn portefeuille hadden ze nog nooit zien wapperen'

Veel alternatieven voor noodgrepen als spaaracties zullen er ook wel niet geweest zijn, gezien het halsstarrige verzet van minister van Financiën P. Lieftinck tegen elke poging de overheidsuitgaven voor de woningbouw op te

⁷ *De Nederlandse Gemeente* 5 (1951) p. 228-229; *Bouw. Centraal weekblad voor het bouwwezen* 6 (1951) p. 131. In de ministerraad werd overigens op 23 april 1951 nog gesproken over een bouwplan van f1407 miljoen, na een bezuiniging met f300 miljoen. (ARA, notulen MR, inv. nr. 2.02.05, 23 april 1951)

⁸ *HEK* 1950-1951, p. 436.

⁹ *Ibidem*, p. 436-437. Bij de opening van een fabrieksgebouw te Zeist sprak In 't Veld later: 'Als ons volk bijvoorbeeld zou kunnen besluiten geen koffie meer te drinken, zouden wij meer dollars besparen dan voor het hele bouwprogramma nodig zijn. Wat zou erger zijn: het nog eens met koffiesurrogaat te proberen of het bouwprogramma te verminderen?' (*Bouw* 7 (1952) p. 175)

voeren of de woningbouw inflatoir te financieren. Toen In 't Velds woordvoerder Wim Dam bijvoorbeeld op het PvdA-partijcongres in februari 1951 namens de afdeling Den Haag een amendement indiende dat de regering uitnodigde er naar te streven in 1952 50.000 woningen te bouwen en in 1953 55.000, torpedeerde Lieftinck het voorstel hoogstpersoonlijk. Door zijn felle verzet binnenskamers kreeg hij het partijbestuur mee en het amendement haalde het niet.¹⁰ Ook in de ministerraad lag Lieftinck dwars. Op 23 april deelde hij mee dat hij met In 't Veld had afgesproken dat deze zou overwegen het woningbouwprogramma terug te brengen van 55.000 tot 40.000 woningen.¹¹ Door de kapitaalschaarste vreesde hij ernstige financieringsmoeilijkheden. De gemeenten zouden waarschijnlijk niet de mogelijkheid hebben voldoende woningwetleningen af te sluiten, terwijl financiering door de rijksoverheid inflatoire effecten zou hebben. Ondanks het feit dat Drees ernstige bezwaren had tegen zo'n ingrijpende reductie op het woningbouwprogramma en hij verklaarde aan de woningbouw 'zeer hoge prioriteit' te willen toekennen, wilde Lieftinck geen enkele verplichting op zich nemen voor de financiering van het bouwprogramma.¹²

In het verleden had In 't Veld zich steeds een loyaal uitvoerder getoond van het zuinige kabinetsbeleid, maar er waren grenzen aan zijn vermogen tot het accepteren van Lieftincks financiële zelotisme, zo zou spoedig blijken. Waarschijnlijk heeft In 't Veld zich gesteund geweten door Drees toen de gemoederen hoog opliepen tijdens de discussies in het kabinet over de rijksbegroting en het bouwprogramma voor 1952. In 't Veld herinnerde het zich later zo: 'We probeerden binnen het kabinet tot overeenstemming te komen, maar Lieftinck wilde niet verder gaan dan tot 30.000 (nieuw te bouwen woningen in 1952, JR). Toen heb ik gezegd: Dat kan ik met mijn verantwoordelijkheid onmogelijk dekken; ik zal genoodzaakt zijn om af te treden. Ze schrokken. Mansholt dreigde herhaaldelijk met aftreden, maar mijn portefeuille hadden ze nog nooit zien wapperen. Dus dacht Lieftinck: het zal hem wel ernst zijn. Uiteindelijk werden we het eens op 40.000. Die kwamen in

¹⁰ Aldus herinnert In 't Veld het zich vijftiwintig jaar later. (J. van Helsdingen, 'De Haagse Oudgedienden of: 25 jaar bouwbeleid' in: *Cobouwmagazine* 3 (1975) nr. 25, p. 19-20) In de herfst van 1951 zou het partijbestuur zich overigens tegen de bezuinigingen op de woningbouw keren. De naderende verkiezingen zullen daar niet vreemd aan geweest zijn. (M. Brinkman, 'Drees en de Partij van de Arbeid' in: H. Daalder en N. Cramer ed., *Willem Drees* (Houten 1988) p. 71)

¹¹ Kennelijk doelde Lieftinck op het bouwprogramma voor 1952. Overigens was in het meerjarig bouwprogramma van In 't Veld voor 1952 slechts voorzien in 50.000 woningen. In 't Veld voorzag dat pas in de jaren daarna jaarlijks 55.000 woningen gebouwd zouden kunnen worden.

¹² ARA, notulen MR, inv. nr. 2.02.05, 23 april 1951. In 1948 had het Rijk juist vanwege mogelijke inflatoire effecten de financiering van de woningwetbouw afgestoten naar de gemeenten. (zie: Ramakers, 'Wederopbouw en volkshuisvesting', p. 197-201) Het was overigens maar zeer de vraag of de Woningwet het de rijksoverheid toestond de gemeenten in de kou te laten staan als zij de financiering van de woningwetbouw niet rond kregen.

de Troonrede. En er kwam bij te staan: als de omstandigheden het mogelijk maken, zal naar een hoger aantal worden gestreefd.¹³

Een noodzakelijke beperking?

In 't Veld mag de uitkomst van de onderhandelingen als een persoonlijke overwinning hebben gevierd, belanghebbende maatschappelijke organisaties, pers en parlement, die uiteraard onwetend waren van de spanningen tussen de bewindslieden, oordeelden daar anders over.

De Vereniging van Nederlandse Gemeenten bijvoorbeeld belegde op 11 oktober te Utrecht een buitengewoon congres, dat voor een belangrijk deel in het teken stond van het woningbouwprobleem. In een resolutie gaf de VNG uitdrukking aan haar ongerustheid over het woningbouwprogramma voor 1952. Zij meende dat in 1952 minstens 50.000 woningen gebouwd moesten worden, wilde het inhalen van het woningtekort niet onaanvaardbaar ver naar de toekomst worden verschoven. Zij vreesde dat zonder ingrijpen van de rijksoverheid zelfs het streefgetal van 40.000 woningen niet zou worden gehaald. De gemeenten konden op de uiterst krappe kapitaalmarkt immers nauwelijks terecht, temeer daar zij gebonden waren aan het zogenaamde rentegamma: een door de minister van Financiën vastgesteld maximaal te betalen rentepercentage, dat onder meer was bedoeld om de concurrentie van de gemeenten op de kapitaalmarkt te beteugelen. Daarom vroeg de VNG met de grootste klem terug te keren naar het in 1948 verlaten systeem van door het Rijk verleende voorschotten voor de woningwetbouw. Op het congres van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw en de Nationale Woningraad van 24 oktober werd een resolutie van gelijke strekking aangenomen.¹⁴

De teleurstelling over het bouwplan was ook in de pers algemeen: niet altijd was er begrip voor de positie van het kabinet en in sommige kranten overheerste doffe berusting. De *Nieuwe Haarlemse Courant* bijvoorbeeld betwijfelde, net als de VNG, of zelfs het verlaagde bouwprogramma van 40.000 woningen wel haalbaar zou zijn.¹⁵ Het *Algemeen Handelsblad* was strijdlustiger: het vroeg zich af of men 'zelfs onder het klimaat van de onvermijdelijke versterking van onze defensie, de vertraging van de woningbouw berustend moet aanvaarden, of dat men met alle middelen moet zinnen dit euvel aan te

13 Van Helsdingen, 'Haagse Oudgedienden', p. 20. De letterlijke tekst van de Troonrede was nog iets scherper: 'In het bouwprogram voor het komende jaar is gerekend op de bouw van 40.000 woningen. Het zal van het grootste belang zijn indien binnen het kader der financieringsmogelijkheden het aantal kan worden opgevoerd.' ('*Leden van de Staten-Generaal.*' *Nederland onder Juliana. De troonredes met commentaar van Jan Blokker* (Bussum 1981) p. 30-31)

14 *DNG* 5 (1951) p. 490; *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* 32 (1951) p. 161. Ook de Algemene Nederlandse Bouwarbeidersbond belegde ongeveer gelijktijdig in Utrecht een demonstratief congres. (*HTK* 1951-1952, p. 371)

15 *Nieuwe Haarlemse Courant*, 27 en 28 sept. 1951.

'Je geld of geen woning!'

tasten, dat gelijk een slepende ziekte is in onze na-oorlogse samenleving.¹⁶ *Het Parool* stelde kortaf: 'We zijn allerm minst ervan overtuigd, dat de noodzakelijke beperking der investeringen dwingt tot de voorgenomen vermindering.'¹⁷ Het geestverwante *Vrije Volk* ontzag In 't Veld wat meer: 'De beperking, die de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting zich heeft moeten opleggen, komt van buiten af. Wanneer men nu meer dan 40.000 woningen wil bouwen in het volgend jaar (...), dan zal men moeten aangeven, hoe er meer geld op tafel moet komen.'¹⁸ De politiek leider van de KVP tot slot, tevens staatkundig hoofdredacteur van *de Volkskrant*, nam in 'zijn' krant kennelijk een voorschot op de algemene beschouwingen over de rijksbegroting.¹⁹ Romme schreef op 4 oktober: 'Er is uit sociaal oogpunt wel iets bijzonder onaangenaams aan vermindering van de woningbouw. En dat is niet alleen, dat zij een consumptiebeperking betekent in wat onmisbaar is, maar dat deze consumptiebeperking alleen op het hoofd van een deel van de bevolking neerkomt, de ongelukkige groep, welke zij betrekkelijk toevallig treft. Economisch gesproken, is de inkrimping van de woningbouw ook alles behalve een voordelig geval. In verhouding tot tal van andere investeringen vraagt zij immers geen overmatige invloed. Bij alle harde maatregelen, welke de regering heeft moeten beramen, om het gat in de betalingsbalans te dichten, heeft de regering de toekomst van ons volk terecht vooropgesteld. Het gaat primair erom, dat wij de vrijheid redden en dat wij welvaart opbouwen. Het lijkt ons toe, dat er aan deze primaire overweging tekort wordt gedaan, wanneer we in de gegeven woningnood de woningbouw moeten gaan inperken.'²⁰

'Uit liefde voor familie- en gezinsleven'

Het was duidelijk dat het kabinet het in het parlement zwaar te verduren zou krijgen. Bij de algemene beschouwingen werd ongebruikelijk veel aandacht besteed aan het specifieke probleem van de woningbouw. Het parlement wenste de discussie kennelijk niet uit te stellen tot de behandeling van het begrotingshoofdstuk Wederopbouw en Volkshuisvesting. Het was ook opmerkelijk dat de KVP niet, zoals gebruikelijk, fractievoorzitter Romme inzette in het debat, maar partijvoorzitter en volkshuisvestingsspecialist W.J. Andriessen. 'De verklaring hiervoor is hierin te vinden, dat mijn fractie van oordeel is, dat het wel zeer belangrijke probleem van de volkshuisvesting een dergelijke afwijking van de overigens zeer waardevolle traditie wettigt', aldus Andriessen.²¹

16 *Algemeen Handelsblad*, 29 sept. 1951.

17 *Het Parool*, 16 okt. 1951.

18 *Het Vrije Volk*, 21 sept. 1951.

19 Zoals In 't Veld al enigszins op de discussie was vooruitgelopen in zijn antwoord van 14 september op schriftelijke vragen van Andriessen (KVP) en Beernink (CHU) d.d. 18 juni respectievelijk 2 augustus. (*HTK 1950-1951, Aanhangsel*, p. 191, 223, 229)

20 *de Volkskrant*, 4 okt. 1951.

21 *HTK 1951-1952*, p. 362.

De hoofdrollen in het debat waren weggelegd voor de woordvoerders van de drie grootste partijen: de fractievoorzitters van de VVD en de PvdA, respectievelijk P.J. Oud en L.A. Donker, en de eerder genoemde Andriessen. Oud verloochende zijn functie van voorzitter van de VNG geenszins. Zijn bijdrage aan het debat kan gerust een reprise van de VNG-resolutie worden genoemd. Hij pleitte andermaal voor herinvoering van het Rijksvoorschottensysteem. Maar hij wees de minister van Financiën er tevens fijntjes op dat deze nog de beschikking had over f280 miljoen aan overschotten uit het Gemeentefonds, die hij aan de gemeenten zou moeten uitkeren voor het doen van kapitaalsuitgaven.²²

Donker vestigde er de aandacht op dat blijkens het voorlopig verslag vrijwel alle partijen de bouw van 50.000 woningen per jaar noodzakelijk achtten. Nu de financiering van 10.000 extra woningen onzeker was, zou de regering desnoods een bedrag uit de tegenwaarde van de Marshall-hulp beschikbaar moeten stellen of zou zij weer rijksvoorschotten moeten verlenen. Eventuele inflatoire effecten achtte hij aanvaardbaar gezien het sociale belang van de woningbouw en de dreigende werkloosheid in het bouwbedrijf.²³

Andriessens bijdrage aan de discussie was één groot pleidooi voor een hogere woningproductie. De onrust in het land naar aanleiding van de publicatie van het gereduceerde woningbouwprogramma kwam volgens hem voort uit een diepgewortelde 'liefde voor familie- en gezinsleven'. Zij bewees de noodzaak dat de 'woningvoorziening tot een der primaire doeleinden van het Regeringsbeleid zal worden gemaakt'. Morele en economische belangen dwongen tot het stellen van deze prioriteit: 'Eén ding staat wel vast: met de bouw van 40.000 woningen kan het land kennelijk geen genoegen nemen en Regering en Kamer doen goed daarmee rekening te houden.'

Ook hekelde Andriessen de verwarring die door het kabinet was gezaaid. Terwijl Lieftinck star vasthield aan een maximum bouwprogramma van 40.000 woningen toonde In 't Veld, die erom bekend stond dat hij er nogal eens wat uitflapte,²⁴ zich in de media weer eens van zijn zonnigste zijde: hij verwachtte veel resultaat van lopende en nog uit te schrijven gemeentelijke en nationale woningbouwleningen, waardoor wellicht toch een programma van 50.000 woningen te realiseren zou zijn.²⁵

²² *Ibidem*, p. 357-358.

²³ *Ibidem*, p. 350. Op 11 augustus hadden Donker en fractiesecretaris S.A. Posthumus trouwens al namens het bureau van de PvdA aan hun partijgenoten-ministers laten weten te staan op de bouw van 50.000 woningen. De toestand van de volkswoningbouw dreigde anders 'desastreus' te worden. (CPG, archief Drees, map 22, brief L.A. Donker en S.A. Posthumus aan de partijgenoten-ministers, 11 aug. 1951)

²⁴ Van Helsdingen, 'Haagse Oudgedienden', p. 20.

²⁵ In 't Veld erkende later: 'Zodat er in het *Vrije Volk* twee berichten stonden: De minister zegt: 40.000 woningen en De minister zegt: 50.000 woningen. Alleen stond er niet bij dat twee verschillende ministers dat hadden gezegd.' (*Ibidem*) In 't Velds optimisme was inderdaad spreekwoordelijk. In de Kamer leidde dat wel eens tot irritaties omdat men zo nu en dan wel eens betwijfelde of de minister de gewekte verwachtingen wel kon inlossen. (Ramakers, 'Wederopbouw en volkshuisvesting', *passim*) Een enkele keer lijkt overigens zelfs In 't Veld, geconfronteerd met een eindeloos lijkende reeks problemen, bevangen door moedeloosheid, want eind augustus 1951 verzocht de ministerraad hem

'Je geld of geen woning!'

De conclusie van Andriessens betoog was duidelijk: 'Er mag geen redelijk middel onbeproofd worden gelaten om tot de bouw van 50.000 woningen te geraken.' Vrijblijvend was die conclusie niet. In een motie van orde, waarin Andriessen het belang van de woningvoorziening op één lijn stelde met dat van defensie, de investeringen en de betalingsbalans, nodigde hij de regering uit op zo kort mogelijke termijn die middelen te onderzoeken. Daarbij zou de regering zich er ook op moeten beraden of een geleidelijke huurverhoging niet wenselijk was om de woningbouw te stimuleren²⁶ en zij zou moeten onderzoeken of de rentegamma-politiek niet schadelijk was voor de bouw van woningwetwoningen.²⁷

Lieftinck weigert van de lijn af te wijken

De spanningen tussen Lieftinck en In 't Veld waren voelbaar in het antwoord van Drees: 'Laat men verstaan, dat de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting (...) wel eens op een andere wijze de accenten legt dan de Minister van Financiën, die het oog moet richten op financiering van al wat te verrichten valt.' Niettemin was Drees gematigd hoopvol gestemd. Hij was ervan overtuigd dat de reacties in den lande op het bouwplan de woningbouw alleen maar ten goede zouden komen. Drees verheugde zich over de initiatieven van gemeentebesturen om de financieringsruimte te vergroten. Veel zogenaamde 'burgerzinningen' waren al 'uitmuntend geslaagd'. Ook waren institutionele beleggers met leningen over de brug gekomen.²⁸ Tot slot droeg ook de nog uit te schrijven rijkslening ertoe bij dat de vooruitzichten gunstiger waren dan toen de begroting werd opgesteld. Over een huurverhoging moest de Kamer echter niet te licht denken. Lonen en prijzen zouden gemakkelijk kunnen stijgen tot een niveau waarop de export in de knel zou komen: 'Dit gaat mij veel te ver.' Ook speculaties over verhoging of afschaffing van het rentegamma achtte hij uit den boze. Het enige effect zou zijn dat potentiële investeerders kapitaal zouden achterhouden met het oog op een verwachte stijging van de rente. De conclusie van zijn rede tekende Drees

de inleiding van de memorie van toelichting op zijn begroting 'in blijmoediger sfeer' om te werken. (ARA, notulen MR, inv. nr. 2.02.05, 27-28 aug. 1951)

²⁶ Teneinde de loonkosten in de hand te houden waren de huren na de oorlog kunstmatig laag gehouden. De overheid paste de onrendabele exploitatielasten (gedeeltelijk) bij. De lage-hurenpolitiek vormde een rem op de woningbouw omdat de lasten voor de overheid op termijn niet meer te dragen zouden zijn. Bovendien boden de subsidie- en bijdrageregelingen particuliere bouwers geen waterdichte garantie op een rendabele exploitatie van de woningen. (Ramakers, 'Wederopbouw en volkshuisvesting', p. 166-174)

²⁷ HTK 1951-1952, p. 362-364.

²⁸ Voor een aantal institutionele beleggers, zoals de Coöperatieve Levensverzekeringmaatschappij 'Concordia', eigendom van de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB), speelden nadrukkelijk ideële motieven mee. (*Volkshuisvesting. Maandblad van het Katholiek Instituut voor Volkshuisvesting, Nationale Centrale van Katholieke Woningbouwverenigingen* 3 (1951) nr. 10/11, p. 12)

dan ook weer ten voeten uit: 'Ik vraag ook de Kamer matiging te betrachten en niet alles tegelijk prioriteit te willen geven.'²⁹

De laatste opmerking zette tevens de toon voor Lieftincks bijdrage aan het debat, een bijdrage waarin een stil verwijt aan gemeenten en Kamer doorklonk. Veel gemeenten hadden volgens Lieftinck hun prioriteiten verkeerd gesteld en daardoor te veel hooi op hun vork genomen. Zij hadden te veel kapitaalsuitgaven met kort krediet moeten financieren. Het lukte de gemeenten niet meer bij de heersende krapte op de kapitaalmarkt hun leningen te consolideren. Lieftinck zei het belang van de woningbouw te onderkennen maar hij weigerde 'het bedrag dat voor de woningbouw gereserveerd zal worden, zonder meer (te) fixeren, zonder aandacht te schenken aan de andere behoeften en zonder de urgentie van die andere behoeften af te wegen tegenover de behoefte aan de laatste 10.000 woningen, waarover zoveel te doen is geweest en nog te doen is.' Hij weigerde ten enen male zijn toevlucht te nemen tot inflatoire financiering van de woningbouw: 'Het Regeringsbeleid houdt nu eenmaal ten aanzien van het vraagstuk van het monetaire en het betalingsbalansevenwicht een zeer duidelijke lijn in. De Regering is niet van plan om voor het woningbouwprobleem, hoe belangrijk ook, van die lijn af te wijken.'³⁰

Dat was ferme taal, maar nam de Kamer er ook genoeg mee? Oud in ieder geval niet. De gemeenten trof volgens hem geen enkele blaam. Zij konden niet anders dan met kort krediet financieren omdat het rentegamma hen daartoe dwong en de woningwetvoorschotten waren afgeschaft. Het enige alternatief zou zijn geweest: stopzetting van de woningbouw.³¹

Ook Donker was niet overtuigd. Had Andriessen al een discrepantie ontdekt tussen de vooruitzichten van In 't Veld en die van Lieftinck, Donker signaleerde een tegenstelling tussen de redevoeringen van de gematigd optimistische Drees en die van een pessimistische minister van Financiën, die weigerde prioriteit aan de woningbouw te verlenen.³² De Kamer had die prioriteit wèl uitgesproken. Donker had ook een motie klaarliggen, maar hij had eerst het antwoord van de regering af willen wachten, 'meer in overeenstemming met het gebruik in deze Kamer dan de methode, die de heer Andriessen heeft gevolgd', voegde hij er wat verongelijkt aan toe. Overigens had hij ook wel wat bezwaren tegen de motie-Andriessen. Het gevraagde beraad over de te nemen maatregelen zou wel eens te veel tijd in beslag kunnen nemen. Het was beter als het regeringsbeleid er zonder meer op gericht was de bouw van 50.000 woningen te halen, onafhankelijk van nader beraad. Verder koesterde hij dezelfde bezwaren als Drees tegen de passage over de rentegamma-politiek.

29 *HTK 1951-1952*, p. 415-416.

30 *Ibidem*, p. 427.

31 *Ibidem*, p. 431.

32 Ook de columnist van *Volkshuisvesting* hekelde de verwarring die door In 't Veld, Drees en Lieftinck was gezaaid: 'Gelet op die ietwat weifelende uitlatingen vraag ik me zelf af (...) krijgen we nu de door de Kamer verlangde 50.000 woningen?' (*Volkshuisvesting* 3 (1951) nr. 12, p. 15)

'Je geld of geen woning!'

Beleggers mochten niet in de verleiding worden gebracht hun kapitaal nog een tijdje achter de hand te houden.³³

Andriessen had niet willen aannemen dat Donker aan 'politieke jaloersheid' leed, maar diens opmerking over het tijdstip van indienen van zijn motie achtte hij misplaatst. Als de omstandigheden dat vereisten, wat het geval was, kon van gewoonten worden afgeweken. Bovendien had al een schriftelijke gedachtenwisseling plaats gevonden.

De KVP-voorziter was het met Lieftinck eens dat inflatoire financiering vermeden moest worden. Daarom diende de regering zich op andere middelen te beraden: 'Ik ben vooralsnog van mening, dat voldoende tot uitdrukking is gebracht, dat voor het jaar 1952 50.000 woningen moeten worden gebouwd.' De bezwaren tegen de formulering over het rentegamma deelde hij niet, maar overleg met enkele fractievoorzitters had hem ervan overtuigd dat een redactioneel gewijzigde motie op meer steun zou kunnen rekenen. De nieuwe motie diende hij mede in namens Donker, Schouten (ARP), Oud, Tilanus (CHU) en Romme. Zij nodigde de regering uit: 'a. haar beleid te richten op de bouw van 50.000 woningen voor het jaar 1952 en voorts zich te beraden over de middelen en maatregelen welke, ook voor een verdere toekomst, een redelijke voorziening in het woningtekort zo veel mogelijk zou waarborgen; b. bij dit beraad ook de vraag te beantwoorden of een geleidelijke aanpassing van de huren aan een economisch verantwoord huurniveau niet een der noodzakelijke middelen moet zijn om o.m. deze voorziening te verwezenlijken; c. haar beleid met betrekking tot de financiering van de woningbouw zodanig te voeren dat, onder vooropstelling van de noodzakelijkheid van het behoud van het monetair evenwicht, ook de bouw van woningwetwoningen in redelijke omvang gewaarborgd is.'³⁴

Ook de CPN diende twee moties in. Zij had bezwaren tegen de motie-Andriessen omdat deze aan defensie en woningbouw dezelfde prioriteit verleende, èn omdat zij de mogelijkheid van een huurverhoging in overweging gaf. De CPN-moties nodigden de regering uit een gedwongen woningbouwlening tegen lage rente uit te schrijven en het rijksvoorschottensysteem voor de woningwetbouw in ere te herstellen.³⁵

Drees liet weten dat de nieuwe motie-Andriessen voor de regering alleszins acceptabel was: 'Ik kan slechts bevestigen, dat het ook de wens van de Regering is om het aantal te bouwen woningen op te voeren, zo mogelijk tot het algemeen als streefcijfer genoemde getal van 50.000. (...) De motie van de heer Andriessen, thans door verschillende richtingen gesteund en in bepaalde zin gewijzigd, is een motie waartegen van de kant van de Regering zeker geen bezwaar is in te brengen.'³⁶

Als om elk misverstand uit te sluiten, voegde Lieftinck daar echter ogenblikkelijk aan toe dat aan wijziging van de rentegamma-politiek en aan herinvoering van het rijksvoorschottensysteem niet te denken viel. Het tekort aan

³³ HTK 1951-1952, p. 430.

³⁴ *Ibidem*, p. 434-435.

³⁵ *Ibidem*, p. 442-443, 448.

³⁶ *Ibidem*, p. 444.

kapitaal stond volgens hem volstrekt los van het rentegamma. Het probleem was de wanverhouding tussen de investeringsbehoefte en het aanbod aan spaarkapitaal. Uiteraard ontraadde hij de CPN-moties: de Kamer diende het aan de regering over te laten hoe zij uitvoering meende te moeten geven aan de gedachte die was neergelegd in de motie-Andriessen.³⁷ De motie-Andriessen werd met vijf CPN-stemmen tegen aangenomen, beide andere moties werden met vijf CPN-stemmen vóór verworpen.³⁸

Een beroep op burgerzin

Bij de behandeling van de begroting voor wederopbouw en volkshuisvesting aan het eind van het jaar leken de perspectieven voor de woningbouw niet veel, maar toch iets gunstiger dan enkele maanden eerder. Voor 1951 werd de voltooiing van een record-aantal woningen verwacht, de problemen ten spijt. In 't Veld wees er in zijn memorie van antwoord bovendien nog eens nadrukkelijk op dat de regering zich gebonden wist aan de motie-Andriessen. De woningbouw behoorde met defensie en de industrialisatie tot de primaire doeleinden van het regeringsbeleid. Hij zou alles in het werk stellen om het bouwplan te overtreffen. De financiering van woningwetwoningen baarde hem echter nog steeds ernstige zorgen. De kapitaalschaarste hield onverminderd aan. Gemeenten lieten zich daardoor soms verleiden tot het hanteren van dubieuze middelen om nieuwe geldbronnen aan te boren. Zo kregen in sommige gemeenten inschrijvers op een 'burgerzinslening' bij voorrang een woning toegewezen, waardoor het begrip burgerzin toch een wat vreemde betekenis kreeg. Kortom: je geld of geen woning. En bedrijven die leningen verstrekten verzekerden zich daardoor in een aantal gemeenten van een contingent woningen voor hun eigen personeel.

De regering zag echter nog steeds geen reden om aan het rentegamma te tornen. 'De ondervonden moeilijkheden zijn veel meer gevolg van de schaarste aan kapitaal, dan van de voor leningen van lagere publiekrechtelijke lichamen toegestane rentevoet. De oplossing van het vraagstuk moet daarom vooral gezocht worden in het aanboren van nieuwe kapitaalbronnen en niet in het gunstiger maken van de voorwaarden, waarop door de lagere publiekrechtelijke lichamen kapitaal kan worden aangetrokken,' aldus In 't Veld, kennelijk op gezag van Lieftinck, in zijn memorie van antwoord.³⁹

Het bedrag dat de regering had losgepeuterd van institutionele beleggers, f320 miljoen, zou niet voldoende zijn om het woningbouwprogramma uit te breiden. Lieftinck wilde de helft van het bedrag namelijk besteden aan het consolideren van de vlottende schuld van de gemeenten. In 't Veld had daarom al zijn hoop gesteld in het succes van gemeentelijke en nationale woningbouwleningen. Hij zou er echter streng op toezien dat de gemeenten

³⁷ *Ibidem*, p. 447-448.

³⁸ *Ibidem*, p. 448-449.

³⁹ *HTK 1951-1952, Bijl. A, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1952, 2300-IX A, nr. 18, MvA, p. 14.*

zich niet meer zouden bezondigen aan het afsluiten van kortlopende leningen: 'Ondergetekende ziet er nauwlettend op toe, dat geen gunningen van woningbouw plaats vinden, indien de financiering op lange termijn niet verzekerd is. Daartoe dienen de aanvragen vergezeld te gaan van een desbetreffende verklaring van Gedeputeerde Staten.'⁴⁰

De Kamer hield echter haar twijfels. De 'communis opinio' luidde dat de minister in ieder geval geen structurele oplossing voor de problemen te bieden had. Van der Feltz (CHU), Van Vliet (KVP) en Ritmeester (VVD) bijvoorbeeld bleven van oordeel dat een gezond woningbouwbeleid alleen mogelijk was op basis van een economisch verantwoord huurpeil.⁴¹ De PvdA-woordvoerder De Loor, die de zieke volkshuisvestingsspecialist Ten Hagen verving, meende dat een strakkere sturing van de particuliere investeringen nodig was.⁴² Hij bepleitte bovendien, met Ritmeester en Gortzak (CPN), de herinvoering van de rijksvoorschottenregeling voor de woningwetbouw.⁴³

Ook de praktijk van de door In 't Veld zo vurig bepleite gemeentelijke en landelijke woningbouwleningen vermocht in de Kamer geen groot enthousiasme te verwekken, alle waardering voor de in den lande getoonde burgerzin⁴⁴ ten spijt. Ritmeester betwijfelde of ze 'überhaupt' succes zouden hebben, Gortzak zag alleen heil in een gedwongen lening van f300 miljoen, Van Vliet vond dat de landelijke lening veel te lang op zich liet wachten, en Stapelkamp (ARP) wees erop dat in het systeem van de gemeentelijke burgerzinleningen het sociale element ver te zoeken was: alleen gemeenten met een kapitaalkrachtige bevolking zouden in staat zijn woningen te bouwen.⁴⁵ Ook zijn partijgenoot Algera en Van Vliet vreesden dat het gelijkheidsbeginsel geweld zou worden aangedaan. Zij pleitten ervoor dat gemeenten gelijke kansen zouden krijgen als zij uit de gelden van de institutionele beleggers wilden putten en dat gemeenten die al burgerzinleningen hadden afgesloten hierbij niet benadeeld zouden worden. Algera tenslotte had principiële bezwaren tegen de nationale lening die, naar het zich liet aanzien, in de vorm van een premielening zou worden gegoten. Kennelijk wenste de regering 'de

⁴⁰ *Ibidem*, p. 14.

⁴¹ *HTK 1951-1952*, p. 933-934, 937-938, 945.

⁴² *Ibidem*, p. 946.

⁴³ *Ibidem*, p. 943, 947, 980.

⁴⁴ Het begrip 'burgerzin' was een kernbegrip in In 't Velds vocabulaire: 'Dit sociale verantwoordelijkheidsbesef, moderne uitdrukking van het aloude begrip burgerzin, is in mijn ogen het meest wezenlijke kenmerk van de democratie. Dit staat in ieder geval wel vast: hoe sterker de burgerzin in een volk tot ontwikkeling is gekomen, hoe steviger de democratie daar gefundeerd is.' (J. in 't Veld, *De betekenis der gemeente voor de toekomst van West-Europa* (Heemstede 1950) geciteerd in: *DNG 5* (1951) p. 138)

⁴⁵ Deze veronderstelling bleek in de praktijk echter niet juist. Zo bleek de relatief arme Friese gemeente Uteringadeel er als eerste in te slagen 'burgerzinwoningen' in gebruik te nemen, terwijl gelijktijdig in het rijke Bussum een lening hopeloos mislukte. Kennelijk was de burgerzin van de gemeentenaren wel degelijk van doorslaggevende betekenis. (*Volkshuisvesting 4* (1952) nr. 3/4, p. 14)

goklust in (te schakelen) als middel om aan geld te komen. (...) Het is een middel der Overheid onwaardig.⁴⁶

In zijn antwoord liet een opmerkelijk openhartige In 't Veld weten dat hij het ook allemaal graag anders had gezien, maar dat de omstandigheden geen ander beleid toelieten: 'Collega Lieftinck wilde (...) van het bedrag van 350 miljoen⁴⁷, dat levensverzekeringsmaatschappijen en bedrijfspensioenfondsen tegen 4 pct. ter beschikking wilden stellen, een zeer groot deel bestemmen voor consolidatie van vlottende schuld. Onder deze omstandigheden bleek het al uiterst moeilijk, de financiering van 40.000 woningen veilig te stellen. Zekerheid kon collega Lieftinck mij in Augustus, op dit punt althans, nog niet geven en zo moest ik mij wel neerleggen bij de aankondiging in de Troonrede en in de toelichting op mijn begroting van een program voor 1952 van voorlopig niet meer dan 40.000 woningen. Het is wel duidelijk, dat ik aan die zinsnede niet tot mijn genoegen heb meegewerkt. En ik was dan ook helemaal niet verwonderd over de hevige reacties, die deze mededeling heeft gewekt. Integendeel, ik was er blij om.' Alleen daardoor konden gemeentelijke leningen slagen en vertrouwde In 't Veld er ook op dat de nationale lening een succes zou worden. Alle andere wegen waren afgesloten. Wel moest hij gemeenten toezeggen dat zij inderdaad mochten bouwen als zij kans zagen het kapitaal op tafel te leggen, waardoor de geografische verdeling van het woningbouwvolume scheef werd getrokken. De gemeentelijke leningen hadden al ruim f100 miljoen opgebracht⁴⁸ en uit de pot van de institutionele beleggers was voor 1952 f120 miljoen beschikbaar voor woningbouw. Om aan het streefgetal van 50.000 woningen te komen, moesten nog uit te schrijven leningen nog eens f100 miljoen opbrengen. In 't Veld had er alle vertrouwen in: 'Wanneer de heer Ritmeester er prijs op zou stellen, ben ik gaarne bereid (...) een weddenschap hierover met hem aan te gaan, al zal de prijs daarvoor geen kistje sigaren moeten zijn, want wij moeten nu eenmaal het roken beperken. (...)

⁴⁶ HTK 1951-1952, p. 931, 936-937, 940, 944, 980. Ook sommige spaarbanken hadden bezwaar tegen de leningen. Zij vreesden dat te veel spaargelden in leningen zouden worden omgezet. (*Volkshuisvesting* 3 (1951) nr. 10/11, p. 10-11) In de pers werd ook wel het bezwaar opgeworpen dat kleine spaarders, die in geval van nood onmiddellijk over hun tegoeden moesten kunnen beschikken, te veel geld in langlopende leningen zouden beleggen. (*Nieuwsblad voor Zuid-Holland en Utrecht* geciteerd in: *Volkshuisvesting* 3 (1951) nr. 12, p. 10-11)

⁴⁷ Het is niet duidelijk om welk bedrag het precies ging. Soms noemt In 't Veld een bedrag van f350 miljoen, soms van f320 miljoen. Levensverzekeringsmaatschappij 'Concordia' noemt in het huisorgaan *Onder Ons* een bedrag van f250 miljoen van het levensverzekeringsbedrijf. (Geciteerd in: *Volkshuisvesting* 3 (1951) nr. 10/11, p. 12) Ook *Bouw* 6 (1951) p. 449 meent te weten dat het levensverzekeringsbedrijf f250 miljoen ter beschikking heeft gesteld. Later spreekt het blad van f300 miljoen van levensverzekeringsmaatschappijen en bedrijfspensioenfondsen samen. (*Ibidem*, p. 517) Uiteindelijk vermeldt ook *Bouw* een som van f350 miljoen uit de bron van institutionele beleggers. (*Ibidem*, p. 709)

⁴⁸ De Amsterdamse premielening van f10 miljoen was bijvoorbeeld in ruim twee weken voltekend. Ook kleine gemeenten waren succesvol. In het Sallandse Holten bijvoorbeeld was een lening van f75.000 binnen een week met f10.000 overtekend. (*Volkshuisvesting* 3 (1951) nr. 9, p. 9; nr. 10/11, p. 10)

'Je geld of geen woning!'

Ik denk dat een weddenschap zonder inzet zelfs in de ogen van de heer Algera genade zou kunnen vinden.' Om aan de bezwaren van laatst genoemde tegen het gokken tegemoet te komen, wilde In 't Veld trouwens ook wel een lening zonder premies uitschrijven.⁴⁹

'Het gaat er om dat er iets gedaan wordt'

Op 19 februari 1952 vond een unieke gebeurtenis in de geschiedenis van de Nederlandse volkshuisvesting plaats. Die dag sprak koningin Juliana een radiorede uit ter aanbeveling van de drie nationale woningbouwleningen: 'De verschrikkelijke plagen van de oorlog liggen achter ons, op één na: de woningnood - deze is één van de allerergste, al hoort hij dan ook bij de nasleep. Hij heeft de eigenschappen van een vreselijke slepende ziekte. (...) Ik weet, dat er verscheidenheid van mening over is, *hoe* het grootste aller euvelen van tegenwoordig het beste kan worden aangepakt. Toch meen ik, dat het er in de eerste plaats om gaat, *dat* er iets aan gedaan wordt.'⁵⁰

Tal van uiteenlopende organisaties sloten zich aan bij de aanbeveling van de koningin. Een twaalftal kerkgenootschappen, het Humanistisch Verbond, de Federatie van Nederlandse Journalisten, de overkoepelende organisaties van woningcorporaties, de Nederlandse Bioscoop-Bond, het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, de VNG, de Nederlandse Jeugd Gemeenschap, het Nederlandse Vrouwen Comité, de Stichting van de Arbeid en de Nederlandse Radio-Unie ondertekenden een gezamenlijk aanbevelingsmanifest.⁵¹ Een golf van nationaal saamhorigheidsbesef moest de leningen doen slagen, al besepte men dat aan die saamhorigheid grenzen waren: intekenaren op de leningen konden kenbaar maken aan welke gemeente de opbrengst van hun deelneming ten goede moest komen.⁵²

In maart hadden twee van de drie leningen al bijna f75 miljoen opgebracht. De derde lening liep nog tot 1 juni.⁵³ In de zomer bleek het succes van de leningen zo groot te zijn geweest, dat sommige gemeentebesturen wel over het nodige kapitaal beschikten, maar dit niet aan de woningbouw konden besteden, omdat het departement zich gedwongen zag de uitgifte van vergunningen te beperken. Het bouwbedrijf kon de opdrachten niet aan. Toen al was duidelijk dat het streefgetal van 50.000 woningen zou worden gehaald.⁵⁴ In 1952 zouden uiteindelijk 54.601 woningen gereed komen.

⁴⁹ HTK 1951-1952, p. 984-987. In de Eerste Kamer zette In 't Veld wel een kistje Ritmeestersigaren op de weddenschap. (HEK 1951-1952, p. 508) Hij heeft de weddenschap wel gewonnen maar de sigaren nooit gezien. Abusievelijk stelt hij Ritmeester daarvoor in zijn herinnering verantwoordelijk. (Van Helsdingen, 'Haagse Oudgedienden', p. 20) Maar of de niet-roker In 't Veld er lang om getreurd heeft...

⁵⁰ DNG 6 (1952) p. 85.

⁵¹ *Ibidem*, p. 86.

⁵² *De Woningbouwvereniging* 12 (1952) p. 22.

⁵³ DNG 6 (1952) p. 66.

⁵⁴ *De Woningbouwvereniging* 12 (1952) p. 66.

Naast opluchting over het slagen van de leningen heerste er bij betrokkenen na afloop ook een onbevredigd gevoel. Velen waren van mening dat het probleem met kunst- en vliegwerk was opgelost. Al bij de begrotingsbehandeling in de Eerste Kamer in maart 1952 kreeg het kabinet dat verwijt te horen. Nee, 'blinde bewondering' voor wat was geschied kon bijvoorbeeld Kraaijvanger (KVP) niet opbrengen: 'Integendeel, ik ben van oordeel, dat reeds eerder had moeten worden gewijzigd, niet alleen omdat er tegenwind is gekomen, maar zelfs voor het geval de wind even gunstig was blijven waaien.'⁵⁵ En In 't Velds partijgenoot Woudenberg verklaarde: 'Het beleid is naar mijn mening nog onvoldoende planmatig. Men heeft geen planmatig beleid en men is niet klaar, wanneer men een schema maakt, zij het op nog zo betrouwbaar mogelijke gegevens en berekeningen, (...) als men zich niet ook de grootst mogelijke zekerheden tracht te verschaffen omtrent de mogelijkheden van de financiering.'⁵⁶

Op 27 juni 1952 evalueerde ook de voorzitter van de Nationale Woningraad, A. In 't Veld, de gebeurtenissen nog eens tijdens de jaarlijkse ledenvergadering. Alles was toch nog goed gekomen: 'Eerst evenwel moesten er van alle kanten protesten losbarsten; eerst moest de continuïteit in het bouwen in gevaar worden gebracht; eerst moest de werkloosheid onder de bouwvakkers toenemen. Laat daarom één keer leergeld genoeg zijn en laat niet opnieuw door onverhoedse financieringsmoeilijkheden die, zoals nu gebleken is, van tijdelijke aard kunnen zijn de planmatige gang van zaken worden verstoord.'⁵⁷ Minister In 't Veld zou echter niet meer de kans krijgen om aan de wensen van zijn naamgenoot te voldoen. Hij zou niet terugkeren in het derde kabinet-Drees, evenmin trouwens als Lieftinck.

Tot slot

Men kan moeilijk volhouden dat de woningbouw zwaar geleden heeft onder de bestedingsbeperking. Uiteindelijk overtrof de woningproductie zelfs in het crisisjaar 1952 de (voorzichtige) raming van In 't Velds meerjarenplan. Was het dan een klassiek geval van 'much ado about nothing'? Neen, want de conclusie kan niet zijn dat het resultaat het gevolg is geweest van het duidelijk stellen van prioriteiten door een eensgezind kabinet, noch van fraaie structurele maatregelen die het financieringsprobleem definitief oplosten. In 't Veld en ook Drees hadden daarvoor te veel weerstand van Lieftinck te duchten. Pas onder grote maatschappelijke en parlementaire druk, en met de naderende verkiezingen voor ogen, werd het belang van de woningbouw op één lijn geplaatst met dat van industrialisatie en defensie. Gezien de welwillendheid van institutionele beleggers om kapitaal voor de woningbouw ter beschikking te stellen en het succes van de nationale en gemeentelijke leningen in

55 *HEK 1951-1952*, p. 491.

56 *Ibidem*, p. 494.

57 *De Woningbouwvereniging 12* (1952) p. 66.

'Je geld of geen woning!'

aanmerking genomen, is het overigens maar de vraag of de kapitaalschaarste zo nijpend was als Lieftinck het deed voorkomen.

De positie van In 't Veld in dit geheel was buitengewoon moeilijk. Enerzijds was hij een loyaal uitvoerder van het sobere regeringsbeleid, anderzijds wenste hij zoveel mogelijk van zijn bouwprogramma te redden en was hij bereid daarvoor het gevecht met de haast almachtige Lieftinck aan te gaan. Zoals In 't Veld zelf in de Kamer bekende, kwam de commotie die het bouwprogramma voor 1952 in den lande veroorzaakte hem bijzonder goed uit. Mogelijk heeft hij op deze onrust gespeculeerd. Het feit dat hij in de media voortdurend royalere toezeggingen deed dan Lieftinck voor zijn rekening wenste te nemen, wijst er ook op dat In 't Veld langs een omweg het kabinet onder druk wilde zetten. Als dit allemaal waar is, was In 't Veld, als het er echt op aankwam, een geslepener politicus dan zijn reputatie doet vermoeden.